

I A F

Stavanger Museums årshifte, årgang 48, 1937-38

Stavanger 1939, p. 57-64

1

2

3

GAMMELT TINN I STAVANGER MUSEUM.

AV HARALD HALS II.

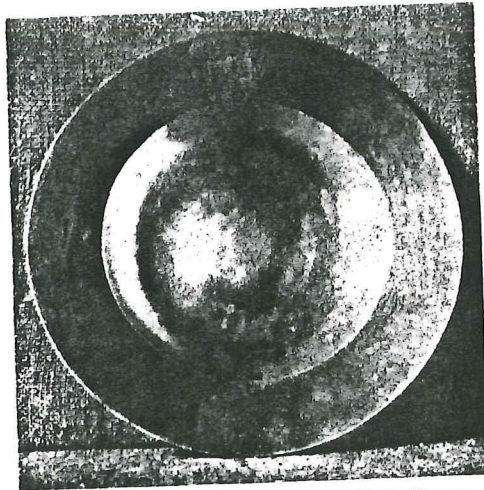
Samlinga av gammelt tinnøyet i Stavanger Museum er langt fra stor. Og tar vi unna et par, tre ting, er det kanskje ikke mye ved kvaliteten i den heller. Men da ser vi bare på tinnøyet under synsvinkelen: kunstindustri. I røynda er samlinga et utsnitt av det bestemte kulturbildet Museet prøver å tegne, og slik er det vi må vurdere den. Ut fra det synspunktet gir den oss et godt tverrsnitt av det tinnøyet som engang har vært i bruk her i Stavanger og Rogaland. Bare en liten statistikk over hvor tingene er laget forteller — så langt jeg kan se — en god del i så måte. Heile samlinga rummer ikke mer enn 80 nummer og dessverre er det ikke fler enn omlag 60 vi kan identifisere heilt sikkert. Men litt over 40 nummer syner seg da å være norske. 31 er laget i Bergen og 10 har kannestøyperne i Stavanger æren for. Videre skriver 8 nummer seg fra England, 3 fra Sverige og 1 fra Danmark.

Det meste av alt dette tinnøyet er laget i 16- og 1700-årene, den store tiden for kannestøyperyrket. Fra middelalderen har Museet derimot bare noen få bruddstykker av ei kanne. De blei funnet på Nærland og lar seg visst datere til det 14. århundret.

Ellers er ei høy kanne med årstallet 1624 både det eldste og et av de mest særmerkete stykka i samlinga (St. M. 2257). Den er kjegleforma, slik at den smalner oppover og er ellers forsynt med to sett breie rifler eller vulster. De er laget ved dreining etter sjølve støypinga, og meininga med dem har vært å imitere vidjebanda kring et lagg-kar. Det ene settet sitter aller nederst på kanna, det andre såpass høyt oppe at det bare er plass til et par øye-forma fester under munningen. Festene holder ei bøyle-hank av den typen som ennå er vanlig på bøtter.

Så langt er alt opphavlig på kanna, men seinere har den fått lokk og ei glatt svungen hank sånn som den drikkekannene pleier å ha. Trolig er tuten

Over teksten: 1. Kannestøyper i Stavanger Claus Hansen Luths stempel. 2. Kannestøyper i Stavanger Joen Knudsens stempel. 3. Kannestøyper i Stavanger Just Henrich Mayboms stempel (St. M. 2245, 4036).

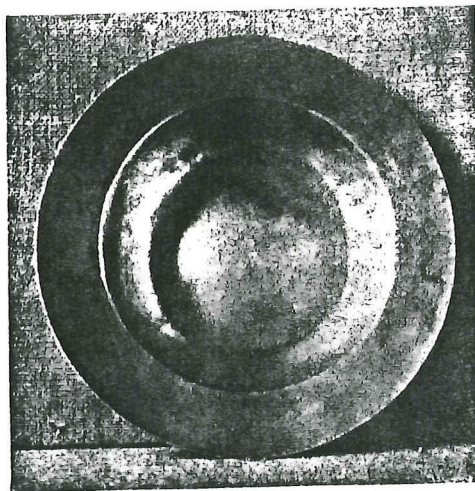
Fat fra 1648 med Bent Suensen og Mette Tranes allianse våpen. (St. M. 2250).

arbeid. Men dette sier jo ikke stort, og vi veit heller ikke mer om sjølve den opphavlige kannen. Foran på den glatte delen er der riktignok gravert et skjold med Kristusmonogrammet, årstallet 1624, og initiala C. T. W. og C. M. T. (eller C. T. M.). En kan derfor tenke seg at kannen har vært laget til en kirke eller også at den har hørt til en geistlig, men i så fall har det knapt vært noen av presteskapet i Stavanger. Lenger er det uråd å komme og vi er da likevel bedre fjerne med et par andre arbeid Museet har fra 1600-årene.

Vi skal ta tingene etter alderen. Et fat med brei, flat kant og bulet botn er datert 1648, noe som visst er nokså tidlig for denne typen (St. M. 2250). Den blei ellers vanlig først mot slutten av århundret. På kanten er det også her gravert et våpen, et såkalt borgerlig alliansevåpen. Det er satt sammen av merka til borgermesteren i Stavanger Bent Suensen og hans hustru Mette Christensdatter Trane. Begge har attpå til latt gravere initiala sine over våpnet. Under våpnet står 1648, trolig for det året paret giftet seg. Eller henger det kanskje sammen med at Bent Suensen fikk borgerskap da? Fatet er ikke stempelt, noe en helst skulle tro var et reint mistak. To andre fat av samme slaget — ett i privat eie i Stavanger og ett i De Sandvigske Samlinger — har nemlig mesterstempel, den ene på, den andre under kanten. Merkelig nok er det

¹⁾ Dr. Hans Holst, Universitetets Myntkabinett har vært så elskverdig å gi meg denne og en rekke andre opplysninger om myntavtrykkene på tinnkannene.

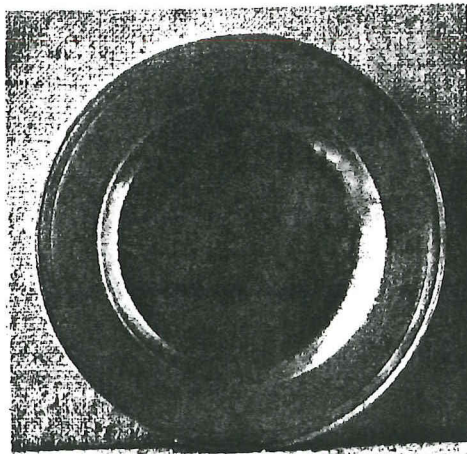
skilnad på stemplene enda alle tre fat er så like som mulig både med omsyn til mål og graving. Begge stempla har den gjengse kronete rosa, men formene er ulike og i det ene merket står initiala I. - R., i det andre G. - R. Kanskje kan vi legge det ut som at far og sønn, eller to brødre har arbeidet i samme verksted. Men en slik tydning er ikke stort bedre enn løs gjetting. Initiala passer ikke på de kannestøyperne vi veit har arbeidet i Bergen eller Stavanger på den tida, så kanskje er alle tre fat beint fram utenlandske.

Fat av Joen Knudsen, Stavanger.
(St. M. 1883).

Det er først noe tinntøy Museet har fra slutten av 1600-åra som vi veit heilt sikkert er norske arbeid. Ei drikkekanna (St. M. 2256) skriver seg fra Bergen, og et par fat er laget av Joen Knudsen, mester i Stavanger (St. M. 1883, 2496). Leit nok har drikkekanna mista lokket sitt, men ellers er den i fin stand. Den er rørformet, slank, og står på en profilert fot som skråner ut nedover. Dessuten er den smykket med to bunter «band», men de er dels punslet og aper i det heile ikke så sterkt etter vidjebanda på laggkannene. På hanka er et stempel med restene av Bergens byvåpen, på den øverste glatte delen av korpus leser en: «Sauf auf las nicht verschalen. Die der minst Drinck soll meist betahlen», og på midtpartiet er gravert en løvkrans kring: «Hinrich Rolf Kling, Anne Kling.» Det kan ikke være andre enn «arbeidskarl» Hendrich Rolluf Kling fra Hannover som blei «copuleret» i Korskirken i Bergen 1688 med Anne Erichsdatter og som tok borgerskap der i byen to år seinere.¹⁾ Stemplet rummer dessverre ingen bokstaver som viser hvem har laget kanna, men da den må være arbeidet dengangen paret gifta seg, blir det ikke mange mestere å velge mellom. 1683 tok kannestøyperne Hendrich Nielsen og Rubbert Jacobsen borgerskap, 1685 Berent Steeman d. e. og 1686 Lauritz Ingebrigtsen Quist og Jacob Kaae. Nå kjenner vi merkene til Hendrich Nielsen, L. I. Quist og Jacob Kaae, men stemplet svarer

¹⁾ Meddelt elskverdigt av bibliotekar Anton M. Wiesener, Bergens Museums Bibliotek.

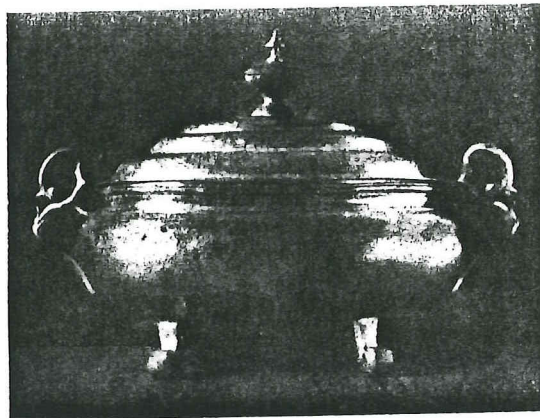
Fat av Claus Hansen Luth, Stavanger.
(St. M. 2419.)

i slutten av 1600-årene. De to fata i Stavanger Museum er uten tvil støypt i samme forma. Kanten på dem tar omlag $\frac{1}{3}$ av tverrmålet. Den skråner svakt og er glatt på oversida, men har ein brei og nokså tjukk vulst utmed randa på undersida. Sjølve skålene er djupe og godt runde. På det ene fatet er botnen slått opp i ei bule, på den andre er den glatt. Det kan ha sin interesse å nevne at alle arbeida til Joen Knudsen må være støypt i samme forma. Jeg kjenner bare et unnatak, nemlig et fat hvor bula i botnen er støypt og ikke slått opp. Undersida er likefullt heilt jamn.

Arbeida til ettermannen hans, Claus Hansen Luth, skifter mye mer. Men stort sett har Luth holdt seg til to fat-typer. Den ene er av det heilt vanlige slaget fra 1700-åra. Skåla er låg og den innhule, ikke særlig breie kanten har en fure og vulst ytterst. Luth har laget mange slike fat og i flere ulike størrelser. Men den andre hovedforma han har nyttet er mer særmerkt. Den er nær i slekt med et fat som trolig blei nokså vanlig i slutten av 1600-åra og som vokste fram av den eldre typen vi alt har sett på. Likevel er skåla ikke lenger så djup, men fatet har fremdeles den breie, nesten flate kanten. Nå er det bare den

¹⁾ Jeg må ta det atterhald at stemplet minner sterkt om L. J. Quists mestermerke (Se Vestlandske Kunstindustrimuseums Aarb. for 1905 s. 73), men ordninga av de 7 kuler eller fjell er ulik. En kan jo også tenke seg at kanna er laget av en eldre mester, men jeg holder det ikke for meget trolig. Så langt vi vet var det nemlig ingen kannerstøyper som tok borgerskap i Bergen mellom 1663 og 1683.

skilnaden at en smal profil er dreiet inn langs randa. Claus Hansen Luth har gått enda et steg videre og har smykket heile kanten med konsentriske furer i jamn avstand fra hverandre, plent som på ei skyteskive. I Museet er det to slike fat (St. M. 2419 og St. M. 2420). Det ene er datert så seint som 1757, og da Luth døde 1763 må vi kunne gå ut fra at han heile tida har laget og greidd å selge slike gammeldagse typer ved siden av fat med mer moderne form.

Terrin av Hans Christian Byssing, Bergen.
(St. M. 2497.)

Også Just Henrich Maybom synes å ha vært nokså konservativ, men ellers kjenner vi alt for lite til produksjonen hans til å kunne dømme den rettvist. Ja, i røynda er det bare to fat vi veit stammter fra verkstedet hans (St. M. 2245 og St. M. 4036) og like til nylig var det usikkert sjøl med dem.¹⁾ Begge fata har den glatte, flate kanten, men med ulik bredde. Fatet med den smaleste kanten har den djupeste skåla.

Her har det heile tida bare vært skrevet om *fat* i samband med kannestøyperne i Stavanger. En bør derfor være på det reine med at når vi ikke tar med arbeida til Torlach Lundeman — de hører nemlig like mye heime i Bergen — så kjenner vi ikke annet slags tinn-tøy fra Stavanger enn *fat*. Nå veit vi ikke om mer enn en 20—30 slike Stavanger-fat, ialt. Sjøl om det altså ikke er mange, vil det være galt å tro uten videre at den ensidige sammensetningen bare er et slumpetreff. Ennå er det ikke greit å si hva som ligger bakom. Men fenomenet står trolig i samband med den kjennsgjerninga at alt Stavanger-tinnet er manggods. Jeg regner da fremdeles ikke med arbeida til Tollach Lundeman.

Manggods vil si tinn med den høyeste lovlige blyblanninga, og etter «Kandestøbernis Laugs-Artikler, Hafniæ die 16 May Anno 1685» skulle «Manggods stemples alene med Mesterens Mærke to Gange og med hans Navn

¹⁾ Da jeg våren 1938 ordnet utstillingen «Tinn i Rogaland», våget jeg bare reint hypotetisk å skylde Maybom for det ene fatet (St. M. 2245). Stemplet var alt for svakt til å si noe sikkert. Samme høst fant jeg så det andre fatet i en antikvitethandel i Bergen og fikk da visshet for at hypotesen var riktig.

udi».¹⁾ Ellers kunne kannestøyperne nytte enda to slags tinn med finere legering; engelsk tinn og krontinn som de kalte det. Det kan knapt være annet enn metall-prisen som ligger til grunn for en slik nyansering. For selve arbeidet har nok stort sett vært det samme. En har i all fall vondt nå for å se at kannestøyperne har gjort seg mindre umak med et fat av «manggods» enn et av «engelsktinn». En annen sak er det at mer flokete arbeider som oftest er laget av beste materiale. Når alle fata fra Stavanger, som alt nevnt, er av manggods, henger det kanskje sammen med at kannestøyperne i byen måtte stri med en hard konkurranse utenfra. Slikt pleier jo gjerne trykke prisene. Studerer vi skifteprotokollene, syner det seg også at i Stavanger gikk kannestøyper-yrket helst med underskudd, og det enda det aldri var mer enn én mester om gangen i byen.

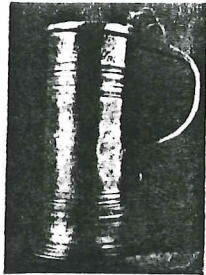
Den verste konkurransen har uten tvil vært den med Bergen. Der var det alltid flere mestere i arbeid på samme gang og så mange steder en finner tinntøyet deres ennå er det greit de har hatt stort salg også langt utenfor byen og nærmeste distrikter. Bare fra Rogaland har således Stavanger Museum fått et tålig bra utvalg Bergens-tinn. En finner ymse arbeid av etternevnte mestere: Laurentz Evensen Tøndern (fat, tallerken, kanne, 3 stk.), Friederich Anthoni Vahl (1 saltmatsfat), Marcus Pedersen Brandt (fat, kanelokk, 2 stk.), Berent Steeman (1 kanelokk), Hans Christian Byssing (kanelokk, terrin, 2 stk.), Peder Mads Vahl (fat, graut-terrin, kanelokk, 3 stk.), Ove Jensen Holm (1 kanne), Diedrich Steeman (fat, saltmatsfat, graut-terrin, kanne, 6 stk.), Johan Wilhelm v. Honteln (1 fat), Berendt Grønning (fat, saltmatsfat, kanne, 9 stk.) og endelig et fat av den ukjente Bergensmesteren som stempler alle arbeida sine: C.C.R. 1791. Til det kommer Tollach Lundemans arbeid (2 fat, 1 kanne, 1 kanelokk). Han hadde verksted i Stavanger fra 1773 til sin død i 1783. Men før den tida hadde han vært mester i Bergen (fra 1755) og alt tinntøyet hans har derfor samme preget som det de andre Bergens-mesterne laget. Som en ser kommer de største gruppene fra verksteda til Diedrich Steeman og Berendt Grønning, og det svarer bra til hva som pleier å være tilfelle også andre steder.

Nå gjelder det for alt Bergens-tinnet i Museet at det aldri har vært annet enn heilt jamne bruksvarer. Det er derfor bare et par ting som hever seg over det vanlige. Suppeterrinen av Hans Christian Byssing er et sjelden pent arbeid og den bærer da også stempler for engletinn. Korpus er buket, har oval plan

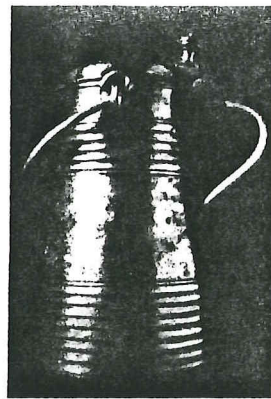
¹⁾ Se Joh. Bøgh: Bergenske Kandestøbere og Deres Mærker. Vestlandske Kunstindustrimuseums Aarb. 1905 s 45.

Kanne fra 1624 med yngre lokk.
(St. M. 2257.)

Kanne av Bergensmester.
Ca. 1688. (St. M. 2256.)

Kanne av Berendt Grønning,
Bergen. (St. M. 1528.)

og hviler på fire støypte føtter. Også de rikt snirklete hankene i hver ende er støypte. Lokket er kvelvet i tre kupler over hverandre og har øverst et håndtak av tre med tinnknott. Terrinen måler 40 cm. i lengde og er 28,5 cm. høy, alt medregnet.

Utenfor det vanlige er også ei kanne vi trygt kan ta for et arbeid av Berendt Grønning, enda den heilt mangler stempler. Alle detaljene viser tydelig tilbake på verkstedet hans. Det særmerkte ved kanna er at den er så høy, 28,5 cm. til toppen av lokkåpneren. Ellers pleier de drikkekannene Bergensmesterne laget i 1700-åra helst å holde seg på omlag 16—18 cm. Kanna har ikke mindre enn 12 knagger innvendig, det vanlige er 4 eller ferre. Og den rummer da også omlag $2\frac{1}{3}$ pot.

Ved sida av det norske tinnnet har Museet, som nevnt, også en del utenlandsk. Det er helt naturlig at storparten av det er engelsk. Engelsktinn betydde jo det samme som kvalitet og blev solgt i mengder over store deler av Vest- og Nord-Europa. Jeg har enda ikke fått høve til å undersøke hvordan det henger sammen med det engelske tinnnet som finnes i Norge. Er det kommet gjennom en ordnet import, eller er det bragt hit mer eller mindre tilfeldig av sjøfolk? Når en finner store mengder tinntøy fra enkelte engelske mestere oppover heile kysten ligger det jo nær å tro at de sjøl har sendt over varene sine, men det er uråd å si noe sikkert. Av slike mestere kan en særlig nevne John Jones som blei skrevet inn i lauget i London 1727. Museet har tre fat med stempla hans.

Kring år 1800 blei det norske tinntøyet slått heilt ut av tilsvarende bruksting i andre materialer og kannestøyper-yrket døde da ut etter hvert. Også i England gikk yrket sterkt tilbake, i Sverige greide det seg derimot bedre, enda kvaliteten på tinntøyet blei dårligere. I Norge fins det en god slump slikt svensk tinntøy fra 1820—40-åra. Museet har tre drikkekanner som er typiske for tida. To er stemplet av S. M. Pohlhammar.¹⁾ Han arbeidet som mester i Gøteborg fra 1831 til 1850 og jeg har funnet så mange arbeid av ham langs med heile kysten at han godt kan ha drevet med fast eksport. Men det er kanskje like trolig at Pohlhammars tinntøy er tatt hjem stykke for stykke av alle de sjøfolka som for med sild til Gøteborg nettopp de åra han dreiv yrket sitt der.

HARALD HALS II.

4

5

6

4. Stempel på fat med Bent Suensens og Mette Tranes våpen (Privateie Stavgr.)
5. Stempel på fat med Bent Suensens og Mette Tranes våpen (Sandv. Saml. 157.)
6. Ukjent Bergens stempel på kanne. (St. M. 2256.)

¹⁾ Opplysningene om Pohlhammar meddelt meg vennligst av civilingeniøren Alb. Löfgren, Stockholm.